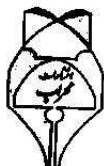

سهروردی
برجسته ی ۳ - مکتب
(سینائی، اشراقی و صدرائی)

پیش و نگارش:
دکتر احمد پیشوایی

۱۳۹۸

سرشناسه	: پیشوایی، محمد، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: سهروردی برجسته‌ی ۳ مکتب سینائی، اشراقی و صدرائی / محمدپیشوایی.
مشخصات نشر	: تهران: محراب، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۳۶۹ ص.؛ ۵/۲۱×۵/۱۴ س. ۴
شابک	: 978-600-8586-13-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۳۲۹]-۳۳۱.
موضوع	: ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰-۴۳۸ ق. - دیدگاه درباره شناخت (فلسفه)
شناسه افزوده	: Avicenna—Views on theory of knowledge
شناسه افزوده	: سهروردی، یحیی بن حبش، ۹۵۴۹-۵۸۷ ق. - شناخت (فلسفه)
شناسه افزوده	: صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ ق. - دیدگاه درباره شناخت (فلسفه)
شناسه افزوده	: Sadradding Shirazi, Mohammad ebn Ebrahim - Views on theory of knowledge
شناسه افزوده	: شناخت (فلسفه)
شناسه افزوده	: knowledge, Theory of
شناسه افزوده	: فلسفه اسلامی - نقد و تفسیر
شناسه افزوده	: Islamic philosophy - Criticism and interpretation
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ۶ ۹ پ / ۳Bl
رده بندی دیویی	: ۱۸۹/۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۱۰۶۴۲۵

انتشارات محراب

سهروردی
برجسته‌ی ۳ - مکتب سینائی، اشراقی و صدرائی
پژوهش و نگارش: دکتر محمد پیشوایی
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۸
شمارگان: ۱۰۰۰
شابک: ۱-۱۳-۸۵۶۸-۶۰۰-۹۷۸
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: کیمیای حضور
تلفکس: ۳۶۶۵۵۰۶۲ : تلفن همراه ۰۹۳۶۱۴۶۸۶۳۲
email: entesharatmehrabi@gmail.com

«کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است»

فهرست

۱۹	سپاس‌واره
۲۱	سفارش به فلسفه یونان
۲۳	پیش‌درآمد
۲۳	شرح حال کوتاهی از ابن سینا
۲۴	سنجش ابن سینا در ۳ - معیار
۲۴	۱. ابن سینا و آموزش‌های فلسفه
۲۵	۲. ابن سینا در نقد
۲۶	۳. ابن سینا در نظریه
۲۶	بن‌بست‌های ابن سینا
۲۶	۱. بن‌بست، در تعریف حدی و حقیقی
۲۷	۲. بن‌بست در شناخت استدلالی
۲۸	سهروردی و ارج و استقراء
۲۸	۳. بن‌بست در عقل دهم
۲۹	۴. بن‌بست مقولات
۳۱	۲. سهروردی شرح حال فشرده‌ای از سهروردی
۳۳	اینک سنجش سهروردی با ۳ معیار (آموزشی، نقد و نظریه)
۳۳	۱. سهروردی و آموزش
۳۳	بنیانگذار حکمت ذوقی
۳۵	۱/۱ سهروردی و آموزش
۳۷	۱/۲ سهروردی و ارج استقراء

۳۸	۱/۳ حل بن بست عقل دهم و اعجاز سهروردی
۳۹	۱/۴ حل بن بست مقولاتی
۴۰	سهروردی و مقولات
۴۱	شرح حال کوتاهی از ملاصدرا
۴۲	سنجش صدرا با ۳ معیار
۴۲	۱. صدرا و آموزش
۴۵	نوآوری‌های اعجاز‌آمیز سهروردی
۴۶	طریقه و نوآوری ملاصدرا
۴۶	۱. احوالات و کودکی
۴۸	۲. سنجش جوهرات
۴۸	۳. روح، پندهی تن
۴۹	واژه‌ی مجرد
۵۰	۴. معاد جسمانی
۵۱	دلایل ملاصدرا بر معاد جسمانی
۵۲	۵. ملاصدرا و روش
۵۵	ملاصدرا و نقد
۵۹	گذری بر فلسفه غرب
۶۰	شناخت
۶۱	کانت و شناخت
۶۱	هوسرل و شناخت
۶۲	ویتگنشتاین و شناخت
۶۱	هایدگر و شناخت
۶۳	اشعار
۶۹	پیش‌گفتار
۶۹	فراز اول، منطق یا روش شناخت
۷۰	فراز دوم: منبع شناخت یا ذات شناسنده
۷۰	۱. مبحث اول، خدا و شناخت
۷۰	۲. مبحث عقول و مثل نوری

۷۱	۳. مبحث نفس
۷۱	منطق و شناخت
۷۳	فصل اول. مواد تصویری
۷۵	فصل دوم. ترتیب تصورات موصوله یا تعریف
۷۵	ابن سینا و تعریف
۷۵	حد؟
۷۵	رابطه حدید از نظر ابن سینا
۷۷	رسم؟
۷۷	سهروردی - پدیدارشناسی در تعریف
۷۷	نقد سهروردی از تعریف حدی
۸۲	اعترافات ابن سینا
۸۴	متد شناخت تصویری از نظر سهروردی
۸۴	اصل اول - رابطه‌ی بسائط و ترکیب مادی عقلی
۸۵	پدیدارشناسی سهروردی
۸۵	اصل دوم - نقش اعراض در تعریف
۸۶	سهروردی و تعریف تخصیصی
۸۸	ملاصدرا در تعریف و ردّ پدیدارشناسی
۹۱	پس‌نشینی صدرا از پدیدارشناسی
۹۳	راه‌های شناخت تصویری از نظر ملاصدرا
۹۶	نقد نویسنده بر ملاصدرا
۱۰۲	علم به حقیقت؟
۱۰۲	رابطه‌ی بداهت و حقیقت
۱۰۵	بن‌بست مکتب حدی
۱۰۶	حقیقت از نظر سهروردی و پدیدارشناسی
۱۰۷	شاهکار سهروردی، و پدیدارشناسی
۱۰۸	خلاصه نظر سهروردی در پدیدارشناسی
۱۰۹	فشرده‌ی سخن در شناخت حقیقت از نظر سهروردی چنین است

- ۱۱۱ فصل سوم. مواد تصدیقی
- ۱۱۱ الف. تقسیمات غیرارزشی و ابن سینا
- ۱۱۲ سهروردی و اقسام مواد غیرارزشی تصدیقی
- ۱۱۳ ب. تقسیمات ارزشی مواد تصدیقی
- ۱۱۳ نقدی بر ابن سینا در تقسیم مواد ارزشی
- ۱۱۵ مرقعیت سهروردی و ملاصدرا
- ۱۱۵ ط. بندی تازه
- ۱۱۶ ۱. مفروضات = مسلمات
- ۱۱۶ ۴. تخیلات = منتللات
- ۱۱۷ فصل چهارم. ترتیب. نصف. بیقات موصله یا شکل استدلال
- ۱۱۷ ۱. تمثیل «یا» «نال»
- ۱۱۸ ۲. استقراء
- ۱۱۸ سهروردی و اعتبار استقراء
- ۱۱۹ فوق استقراء نوعی استقراء افرادی
- ۱۱۹ نقدی بر شارح حکمة الاشراق
- ۱۲۱ شاهکار سهروردی در استقراء
- ۱۲۱ ۳. قیاس
- ۱۲۱ تقسیم قیاس از نظر ارزشی
- ۱۲۲ صناعات پنج‌گانه
- ۱۲۲ ۱. برهان
- ۱۲۲ ۲. خطابه
- ۱۲۲ ۳. جدل
- ۱۲۳ ۴. مغالطه
- ۱۲۳ ۵. شعر
- ۱۲۵ مبحث دوم. خداوند و شناخت
- ۱۲۵ الف. ابن سینا و علم عنایی خداوند
- ۱۲۶ کیفیت علم عنایی

۱۲۸	وحدت ذات و کثرت اسماء
۱۲۸	بهمینار و تأیید علم عنائی
۱۲۹	جهل الهی به جزئیات متغیره
۱۳۰	آگاهی خداوند از جزئیات به طریق کلی
۱۳۲	خلاصه
۱۳۲	ب. شاهکار سهروردی در اضافهی اشراقی
۱۳۳	علم الهی به اشیا و اضافهی اشراقی
۱۳۴	۱. روشی دید اشراقی
۱۳۵	سهروردی و نقد علم عنائی
۱۳۵	اول، سند علمی علم عنائی
۱۳۶	۱. لزوم صفات زاید ذات الهی
۱۳۷	۲. لزوم قوه ذاتی
۱۳۸	۳. اشکال اتحاد فاعل و مفعول
۱۳۹	۴. اشکال تعدّد و جبریت در صورت علمی
۱۳۹	۵. اشکال تأثیر ذات از صورت علمی
۱۴۰	۶. اشکال استکمال ذات
۱۴۱	۷. اشکال نیاز در فاعلیت
۱۴۱	۸. اشکال در شرافت ذات
۱۴۲	۹. لزوم تعدد اضافات در یک امر سلبی
۱۴۳	۱۰. چرا تعریف امر ثبوتی به امر سلبی؟
۱۴۴	دوم، نقد جنبه‌ی علمی علم عنائی
۱۴۶	ج. ملاصدرا و علم الهی
۱۴۷	نظریه‌های مختلف در علم خداوند
۱۴۸	رد ارتسام ابن سینا
۱۵۰	اشکال دیگری بر عروض
۱۵۲	انتقاد علامه‌ی طباطبائی به ملاصدرا
۱۵۳	نظر حکیم سبزواری
۱۵۴	داوری نویسنده
۱۵۵	پاسخ نویسنده به انتقادات علامه طباطبائی

- ۱۵۶ علم اجمالی در عین کشف تفصیلی
 ۱۶۰ نظر ملاصدرا درباره‌ی اضافیه‌ی اشراقی
 ۱۶۱ انتقادات هشت‌گانه‌ی ملاصدرا بر اضافیه‌ی اشراقی
 ۱۶۷ نقد نویسنده
 ۱۶۹ علت گرایش ملاصدرا به ابن‌سینا/ اعیان ثابت

- ۱۷۱ بحث ۱. و م. تئوری عقول مفارق
 ۱۷۱ چرایی بحث عقول و مسائلی
 ۱۷۲ بحث عقل مفارق
 ۱۷۲ ۱. تعریف عقل
 ۱۷۲ ۲. فلسفه اعتقاد به عقول
 ۱۷۳ ۳. تئوری عقول
 ۱۷۳ ۴. زوایای شناخت عقل مفارق
 ۱۷۴ ۵. تعداد و ماهیت عقول
 ۱۷۵ سهروردی و تئوری قواهر
 ۱۷۶ بن‌بست عقول سینائی و صدرائی
 ۱۷۶ رهیافت قواهر سهروردی
 ۱۷۸ تصاعد هندسی اشراقات
 ۱۷۹ تصاعد عددی مشاهدات
 ۱۸۱ ۱/۱ قواهر اصلی
 ۱۸۳ ۱/۲ قواهر متکافنی
 ۱۸۴ عوامل پیوند قواهر
 ۱۸۴ الف. پیوند اشراق
 ۱۸۵ ۱. اشراق جوهری
 ۱۸۵ ۲. اشراق عَرَضی عقلی (نور سانج)
 ۱۸۵ ۳. اشراق عَرَضی برزخی
 ۱۸۶ ب. مشاهده
 ۱۸۶ ۱. مشاهده‌ی حسی
 ۱۸۶ ۲. مشاهده‌ی عقلی

۱۸۷	نسبت مشاهده با اشراق
۱۸۹	مقایسه‌ای کوتاه میان ابن سینا و سهروردی
۱۹۱	صدرالمتألهین و تئوری عقول مفارق
۱۹۳	وحدت نوعی عقول
۱۹۳	تعداد عقول از نظر ملاصدرا
۱۹۵	نقد صدرا بر اشراقات سهروردی
۱۹۷	تزاید، شاهدات و بن‌بست ملاصدرا
۱۹۹	تعداد دیدی مشاهدات
۲۰۰	ترسیم ۲
۲۰۱	ترسیم ۱
۲۰۲	ترسیم ۴
۲۰۳	ترسیم ۵
۲۰۵	مبحث چهارم. تئوری من نور - یا «ارباب انواع»
۲۰۶	مثل افلاطونی
۲۰۸	ابن سینا و انکار مثل افلاطونی
۲۱۰	ایرادات ابن سینا به مثال مفارق
۲۱۱	سهروردی و تئوری مثل افلاطونی
۲۱۲	صفات مثل افلاطون از دید سهروردی
۲۱۳	دلایل سهروردی بر تئوری وجود ارباب انواع
۲۱۳	۱. قانون امکان اشرف
۲۱۳	۲. اجماع اهل کشف
۲۱۳	۳. سنخیت
۲۱۱	۴. مشاهده و کشف
۲۱۴	۵. وجود جسم مثالی
۲۱۴	۶. بقاء انواع
۲۱۴	اقسام مثال
۲۱۵	ملاصدرا و تئوری مثل افلاطونی
۲۱۹	بررسی نظر ملاصدرا و سهروردی

۲۲۰	جواب
۲۲۰	دوم، تطابق ضروری مثال با ممثل
۲۲۱	جواب
۲۲۱	سوم، ضرورت سنخیت میان علت و معلول
۲۲۱	جواب
۲۲۱	چهارم، وحدت نوعی عقول و کثرت نوعی اصنام
۲۲۳	دلیل ملاصدرا بر تئوری وجود مثل
۲۲۳	۱. حرکت جوهری
۲۲۳	۲. قبول جهان عقلی
۲۲۴	۳. آثار و طبایع
۲۲۵	۴. دلیل نقای
۲۲۵	داوری نویسندگان در نظر
۲۲۷	مبحث پنجم، نفس
۲۲۷	شناخت نفس از نظر شیخ الریاء - ابن سینا
۲۲۷	۱. تعریف نفس
۲۳۱	اقسام آگاهی
۲۳۱	۲. تئوری حدوث نفس با بدن
۲۳۳	۳. اقسام نفس
۲۳۳	اول، نفس نباتی
۲۳۴	ترسیم ۶
۲۳۴	دوم، نفس حیوانی
۲۳۵	اقسام قوای حیوانی
۲۳۵	۱. حس ظاهری
۲۳۵	۱/۱ حس ظاهری
۲۳۵	۱/۲ کیفیت حس ظاهری
۲۳۶	۱/۳ شرائط احساس
۲۳۸	۱/۴ اقسام حواس ظاهری
۲۳۸	۱/۴/۱ بساواپی

۲۳۹	۱/۴/۲ چشانی
۲۳۹	۱/۴/۳ بویانی
۲۳۹	۱/۴/۴ شنوایی
۲۴۰	ترسیم ۷
۲۴۱	۱/۴/۵ بینانی
۲۴۱	نظریه‌ی خروج شعاع و انطباع
۲۴۴	مقایسه ۱. میان ابن‌سینا و دانش امروز
۲۴۵	۲. اقسام حس باطنی
۲۴۵	۲/۱ حس مشترک
۲۴۶	۲/۲ خیال
۲۴۷	۲/۳ و
۲۴۸	ارزیابی وهم
۲۵۰	۲/۴ حافظه
۲۵۱	۲/۵ متخیله
۲۵۵	مانع فعالیت تخیل
۲۵۷	ترسیم قوای نفس
۲۵۸	دوم. نیروی کُنایی (قوه‌ی محرکه)
۲۵۹	فصل پنجم. اقسام نیرو در تتوری نفس انسانی
۲۶۰	نیروهای نفس انسانی
۲۶۱	نیروهای ویژه‌ی انسانی
۲۶۱	۱. عقل نظری
۲۶۲	۲. عقل عملی
۲۶۱	فرق عقل نظری با عقل عملی
۲۶۵	قلمرو عقل نظری و عملی
۲۶۸	قلمرو عقل نظری
۲۶۸	ترسیم ۸
۲۶۹	جهات سه‌گانه‌ی عقل عملی
۲۶۹	مراحل چهارگانه‌ی عقل نظری

- ۲۷۱ شرح مراتب چهارگانه‌ی عقل
 ۲۷۱ ۱. عقل هیولانی
 ۲۷۲ ۲. عقل بالملکه
 ۲۷۳ ۳. عقل بالفعل
 ۲۷۴ ۴. عقل بالمستفاد
 ۲۷۵ ترسیم ۹
 ۲۷۶ تالیق مراتب عقول با آیهی نور
 ۲۷۸ ترسیم ۱۰
 ۲۷۹ عقل فعال
 ۲۷۹ الف. آ. دگی نفس
 ۲۸۳ ب. کیفیت هشر ربانی به کلی
 ۲۸۴ نتیجه
 ۲۸۶ تمناع مشاعر
 ۲۸۷ اشکال اول: مسأله‌ی تن آدمی
 ۲۸۷ اشکال دوم: تمناع و تراحم مشاعر با یکدیگر است
 ۲۹۰ ترسیم ۱۱
 ۲۹۱ شناخت و ناشناخت
 ۲۹۳ تنوری نفس از نظر سهروردی
 ۲۹۴ نفس ملکی
 ۲۹۴ اختلاف نظر اول، سلب استقلال نفی ثباتی
 ۲۹۶ اختلاف نظر دوم، در کیفیت بینایی و ابصار است
 ۲۹۶ تصویر آیینی سهروردی
 ۲۹۶ تنوری اشراق نفس
 ۲۹۹ اختلاف نظر سوم، در تعداد قوای باطنی، و کار ادراکی آنها است
 ۳۰۳ خیال و حافظه
 ۳۰۵ نفس و احساس
 ۳۰۶ سهروردی و تنوری رب النوع به جای عقل فعال
 ۳۰۶ تنوری نفس از نظر ملاصدرا
 ۳۰۷ اختلاف نظر اول، در مورد تجرد نفس حیوانی

۳۰۸	ترسیم ۱۲
۳۱۰	اختلاف نظر دوم، در چگونگی پیدایی تئوری نفس مجرد
۳۱۰	فرق عقل و نفس
۳۱۲	رد مجرد آفرید نفس
۳۱۳	نفس مجرد، ماده زاد، است
۳۱۴	حرکت و تکامل، جهش و تکامل
۳۱۵	اختلاف نظر سوم، در مسأله‌ی دیدن
۳۱۶	اضافه‌ی اشراقی
۳۱۶	بخش دوم، اشکالات مبنایی است
۳۲۱	ملاصدرا و تئوری باطن
۳۲۲	اختلاف نظر چهارم، در تئوری باطن
۳۲۳	ادغام وهم در عقل در حس؟
۳۲۴	استنتاجی در مسأله
۳۲۵	اختلاف نظر پنجم، در جنبه‌ی قوه، باطنی
۳۲۶	اختلاف نظر ششم
۳۲۷	ماهیت شناخت
۳۲۷	ماهیت شناخت از نظر ابن‌سینا: سهروردی، ملاصدرا
۳۲۷	ابن‌سینا و ماهیت شناخت
۳۲۸	۱. ادراک ذات (علم حضوری)
۳۲۸	۲. شناخت حصول (به واسطه‌ی صورت)
۳۲۹	اشکال تبدیل جوهر به عرض در نفس
۳۳۱	سهروردی و ماهیت شناخت
۳۳۲	۱. ظهور ذاتی (مشاهده ذات)
۳۳۳	۲. اضافه‌ی اشراق حضوری
۳۳۶	اشتباه ملاصدرا و علیت در اضافه‌ی اشراقی؟
۳۳۹	۳. علم حصول (اضافه‌ی اشراقی تصویری)
۳۴۱	ماهیت شناخت از نظر ملاصدرا
۳۴۳	اقسام شناخت از نظر ملاصدرا
۳۴۳	۱. علم به ذات

۳۴۳	۲. اضافه‌ی اشراقی
۳۴۴	۳. تمثیل وجودی
۳۴۶	اقسام تمثیل
۳۴۶	۱. تمثیل احساسی
۳۴۶	۲. تمثیل تخیلی
۳۴۷	۳. تمثیل کلی
۳۴۷	مراقبه تمثیل ملاصدرا با دیگران
۳۴۸	تشریف منطقی شناخت
۳۴۹	صدرا و اشراق
۳۵۱	الف. تشخیص علم از نظر ملاصدرا
۳۵۲	ب. تجرد و معلوم حقیقی
۳۵۳	اما تجرد عالم
۳۵۳	اما تجرد معلوم
۳۵۴	ملاصدرا و اتحاد مدرک و مدبرک
۳۵۵	رویارویی ۳ - فیلسوف در علم
۳۵۶	دلیل تجرد علم
۳۵۶	صدرا و افکار بداهت وجود جسم
۳۵۷	علم، معلوم حقیقی، وجود ذهنی
۳۵۸	تساوی علم و معلوم در نظر ملاصدرا
۳۶۱	انتقادات نویسنده بر ملاصدرا
۳۶۱	۱. دوباره‌ی غیرقابل تعریف بودن علم از نظر ملاصدرا
۳۶۳	۲. عدم قابلیت شناخت جسم صدرایی
۳۶۵	فهرست منابع

پیش‌درآمد

در این جستار، در ۱ بخش سخن خواهیم گفت:
بخش نخست: از سرآردان مکتب فلسفه‌ی اسلامی (ابن‌سینا، سهروردی و ملاصدرا) و سنجایی در میان آنان بر اساس ۳ معیار (آموزش، نقد و نظریه).
بخش دوم: گذاری بر فلسفه‌ی غرب که از فلسفه‌ی ارسطویی عبور کرده، ولی ۳ مکتب فلسفی-اشراقی اسلام در همان نظام ارسطویی است.
در بخش نخست، اولین سرآمد فلسفه‌ی اسلامی، ابن‌سینا است

شرح حال کوتاهی از ابن‌سینا

ابن‌سینا در سال ۳۷۰ ق/۹۸۰ م در بخارا زاییده شد. در ۱۰ سالگی تمام قرآن و ادبیات را به خوبی آموخت سپس نزد دانشمندانی به نام «ناتلی» بخش‌هایی از منطق و فلسفه و اصول هندسی اقلیدسی، و سپس بخشی از هیأت و نجوم بطلمیوس را خواند، و بقیه آن را خودخوانی کرده و سائنس را خود حل نمود؛ چون «ناتلی» از «بخارا» به «گرگانج» رفت، «ابن‌سینا» به مطالعه‌ی شرح‌هایی در طبیعیات و الهیات پرداخت، و از آنها آگاه شد و به دانش پزشکی روی آورد و آن را دانشی ساده یافت و این زمان که پزشکی توانا شده بود ۱۶ سال بیشتر نداشت تنها در تمام مطالعاتش که گیر داشت کتاب «متافیزیک ارسطو» بود که آن را ۴۰ بار خوانده و باز بر آن چیره نشده

بود تا آنکه کتاب اعراض مابعدالطبیعه‌ی فارابی به دستش می‌رسد و با خواندن آن بر کتاب متافیزیک ارسطو، مسلط می‌شود؛ بدین سان این نابغه‌ی جهانی در سن ۱۸ سالگی ادیب، فقیه، فیلسوف، ریاضی‌دان، منجم، موسیقی‌شناس، داروشناس و پزشکی سرآمد بود.

جالب است که «ابن سینا»، آسیب بزرگ انسانی را در بی‌خردی می‌دانست نه در آسیب بدنی برای همین کتاب بزرگی که در روند تکامل ملی نگاشت، نامش را «شفافا» گذاشت و در تمام عمر ۵۸ ساله‌اش به فلسفه می‌انداخت...

در این کتاب در بخش فلسفه با او سروکار داریم. ابن سینا پس از آله از کتاب «متافیزیک ارسطو» چنان به وی دلبسته شد که نظام فلسفی مسیحی و تئوری بطلمیوسی را به جد باور کرد، زیرا که قبلاً نظام ریاضی تئوری افلاک ۹- گانه‌ی «مجسطی» را پذیرفته بود، و خود نیز در دائرةالمعارف «شفافا» تمام آن را به صورت ریاضی ارائه کرد. ابن سینا نه تنها شیفته‌ی فلسفه‌ی «ارسطو» شد، بلکه منطق او را تنها راه شناخت و کشف مجهول دانست و درباره‌اش گفت: «ای فاکیران دانش بینید چگونه «ارسطو» بنیاد منطقی را استوار بنا کرده که هیچ‌کس نمی‌تواند چیزی بر آن بیفزاید و یا از آن بکاهد.

ولی ۱۰۰ سال بعد «سهروردی» بزرگ، هم به آن افتاد، و هم از آن کاست، و بن بست «ابن سینا» را در منطق گشود.

سنجش ابن سینا در ۳ معیار

۱. ابن سینا و آموزش‌های فلسفی

چنان‌که در شرح فشرده‌ای از زندگی «ابن سینا» که از جلد ۴ م - «دائرةالمعارف اسلامی نقل کردیم، «ابن سینا» بخشی از منطق و بخشی از فلسفه را نزد «ناقلی» خواند و بقیه‌اش را خودخوانی می‌کند، ولی با خواندن ۴۰- بار کتاب «متافیزیک ارسطو»، آن را به خوبی در نمی‌یافت، که برحسب

تصادف به کتاب فارابی برخورد می‌کند، و با کمک آن کتاب «متافیزیک ارسطو» را درمی‌یابد، و شیفته‌ی منطق فلسفه‌ی «ارسطو» می‌گردد، و هر دو را شیفته‌وار می‌گستراند، به‌طوری که همه‌ی فلاسفه‌ی پس از او، وامانده‌ی شکوه منطق و فلسفه‌ی سینوی می‌شوند، و کمتر کسی توانسته بر آن چیره شود، که «سهروردی» بزرگ را باید استثنا کرد که نقائص اساسی منطق و فلسفه را دریافت و به اصلاح آن دست یازید.

ناگفته نماند که در گستره‌ی ۹- جلدی منطق، افزوده‌هایی جابه‌جا مانند مضافه و تضمام و التزام، یا اقسام کلی متواطی و مُشکک یا عقد وضع را می‌نگریم و یا در گستره‌ی طبیعیات افزایش شمارش حواس را می‌بینیم و یا در چهار عنصریادی (آب، خاک و آتش) عنصر آب را از خاک و سنگ می‌داند. در واقع به تقالید کلاسیک در چهار بنیاد ارسطویی می‌پردازد. جالب است که بدانیم هنگامی جراز رفتن به گرگان از کوه‌های البرز می‌گذشت چشمه‌های آب بسیار می‌دید و به تدریج به بالا می‌رفت، برکه‌ای نمی‌دید و کوه به قله می‌رسید، با این تجربه استدلال کرد که از فشار سنگ‌ها به هم، آب تولید می‌شود، نکته دیگری در این تجربه‌ی سهروردی در قسمتی از کوه سنگواره‌ی ماهی و آبریان را دید و پیش از کوه ماهی‌ها، نظر درستی داد که کوه‌ها زیر آب بوده‌اند، یا افزوده‌ی عرفانی که در جلد ۹- «اشارات»، دید شهودی عرفا را به حوزه‌ی تعقل آورد، که «خواجه عبدالصمدی هروی»، «قیصری ساوی»، «ترکه‌ی خجندی» و «فتاری» از او الگوبرگرفته‌اند.

بدین‌سان علامه‌ی علوم، «ابن‌سینا» در حوزه‌ی آموزش فلسفه ناچار است، و در فرهنگ اسلامی، بزرگ‌ترین فیلسوف مشائی محسوب می‌شود.

۲. ابن‌سینا در نقد

چنان‌که اشاره شد در حوزه‌ی تعریف چه در منطق و چه در کاربردهای فلسفی‌اش در جایگاه خود ماند، گرچه در جواب «ابوریحان بیرونی»

تعریف حدّی را نارسا اعلام کرد، و در تعلیقات خود، دید «کانت» را در شناخت به یاد ما می‌آورد که گفت حقیقت جوهر، جسم و نفس را نمی‌توانیم بشناسیم، و تنها شناخت ما به عوارض و نشانه‌ها است. این همان «نومن» و «فنومن» کانتی است.

البته توضیحی که در مقدمه‌ی «حکمة المشرفیه» می‌دهد و چنین می‌گوید که ما متعصبانه از دیدگاه مشائیان دفاع کردیم تا موافق جمهور باشم، دیدگاه ما را در ارسطویی بودن ابن‌سینا دگرگون نمی‌کند، زیرا آثار عربی و فارسی با فشرده و گسترده‌ی او با روند ارسطویی مطابقت دارد. و در مقوله‌ی نقد ابن‌سینا با سهروردی فاصله‌ی بسیار است.

۳. ابن‌سینا و نظر به

گویا، آخرین کتاب ابن‌سینا اشارات باشد، که همان روند «شفا» و «نجات» است با این تفاوت که توجه به «عرفان» کرده و فصلی در این مقوله بسیار عمیق و فشرده به فلسفه افزوده و در رقی «عرفان» را از آسمان شهود به زمین تعقل آورده است.

که صاحب دو مکتب دیگر (سهروردی و صدرای شیرازی) فلسفه‌ی ارسطویی او را چنان با دید عرفانی درآمیختند، که فلسفه‌ی اسلامی را، در نظام ارسطویی تلؤل و بخشیدند، و از حوزه‌ی تعقل محض به حوزه‌ی کشف و شهود و وحی کشاندند.

بن‌بست‌های ابن‌سینا

۱. بن‌بست، در تعریف حدّی و حقیقی

ابن‌سینا با اینکه کتاب تک‌جلدی ارگانون/ارغنون ارسطو را به ۹ - جلد گسترش داد، چنان ارسطوزده بود که می‌گفت: کسی نمی‌تواند چیزی بر منطق او بیفزاید و یا بکاهد، با چنین باوری در تعریف حدّی ارسطو، داد سخن داد، و گفت که تعریف ماهوی، از جنس و فصل ترکیب می‌شود،

چنان‌که در تعریف کامل حدی، انسان، تعریف حیوان ناطق را آورد، حیوان/جنس/ و ناطق/فصل/انسان است.

ولی هنگامی که «ابوریحان» در مکتوبی تعریف اشیاء زیادی و حتی آشکالی را از او کرده بود، که یکی خواستن حقیقت شراب بود، در پاسخ او نوشت:

حرف حدی یا متعذر [دست‌نیافتنی] یا متعذر [با دشواری روبه‌رو است] ... باشد. و در «التعلیقات» به تفصیل اعتراف کرده که ما حقیقت جبر، جسم، حیوان، نفس و مکان را نمی‌شناسیم و اضافه می‌کنند ما حقیقت وجود نخستین را نیز نمی‌شناسیم، در واقع حرف انت را در «من» که شناختنی نیست می‌زند. پس به اعتراف صریح ابوریحان، تعریف حدی، در بن‌بست قرار دارد. ولی شکوه ۹- جلد کتاب «مطالع» همه‌ی منطق‌دانان و فیلسوفان را دعوت به سکوت و پیروی می‌ماید، که ما، این حالت را ابن‌سینازدگی می‌نامیم، و دریغمند به این بن‌بست، که تجربه‌ی هر منطق‌خوانی است، و بزرگانی هم چون «خواجeh طوسی»، «میرداماد»، و «ملاصدرا»، از خواب انوشیروانی بیدار نکرده و همه‌ی بزرگان تا امروز درگیر حد و رسم تافته، به جز «سهروردی» بزرگ که هم به نقد حد پرداخته و راه شناخت را بنیاد نهاده است.

تسو شایخ شهاب سهروردی	تو کشتی فلسفه سهروردی
از نطق تو منطق است روشن	بشکن بست حد و رسم، بشکن

۲. بن‌بست در شناخت استدلالی

ابن‌سینا شیوه‌ی استدلال را به ۳- بخش «تمثیل»، «استقراء» و «قیاس» ارائه می‌دهد که تمثیل را فاقد ارزش اعلام می‌کند.